

**ΓΛΩΣΣΙΚΑ ΡΕΠΕΡΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ: Η ΔΙΓΛΩΣΣΗ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ
ΚΑΙ ΤΟΥΡΚΙΚΑ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΩΝ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ**

Μαριάνθη Γεωργαλίδου, Χασάν Καϊλή & Aytaç Çeltek
Πανεπιστήμιο Αιγαίου & Dokuz Eylul University

1. Εισαγωγή

Σε αυτή την παρουσίαση εξετάζονται πτυχές του γλωσσικού ρεπερτορίου της δίγλωσσης στα Ελληνικά και Τουρκικά κοινότητας των Μουσουλμάνων της Ρόδου. Συγκεκριμένα, εξετάζεται η χρήση των δύο γλωσσών σε συνομιλίες εντός και εκτός των κοινοτικών κοινωνικών δικτύων (*social networks*, Milroy & Li Wei 1995) όσον αφορά το ζήτημα της επιλογής των διαθέσιμων κωδίκων σε σχέση με το πρόσωπο των συνομιλητών και την κατάσταση επικοινωνίας (*language choice patterns*). Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στα πεδία χρήσης της Τουρκικής γλώσσας καθώς και στην ανάμιξη κωδίκων σε συνομιλίες μεταξύ δίγλωσσων ομιλητών (*code-switching*). Στόχος της ανάλυσης είναι η διερεύνηση των συνομιλιακών συμπεριφορών των ομιλητών σε ό,τι αφορά τη διαχείριση των διαθέσιμων γλωσσικών πόρων, η οποία είναι ενδεικτική του κύρους των γλωσσών που αποτελούν το ρεπερτόριο της κοινότητας (*the politics of language*, Heller 1995). Με βάση την ανάλυση, θα δείξουμε ότι η γλωσσική επιλογή όπως επιδεικνύεται κατά την εναλλαγή των γλωσσών της κοινότητας, εκτός του ότι αποτελεί στρατηγική οργάνωσης του λόγου (Auer 1998), επίσης συνιστά συμβολική συμπεριφορά η οποία είναι φορέας κοινωνικής σημασίας. Η συζήτηση γίνεται με αναφορά στο ιστορικό και κοινωνιοπολιτισμικό πλαίσιο της παρουσίας της κοινότητας στο νησί, καθώς η διαχείριση των διαθέσιμων γλωσσικών πόρων από τους ομιλητές συχνά συνδέεται με την ύπαρξη πολλαπλών και ενδεχομένως διασταυρούμενων ταυτοτήτων (*the marking of multiple and often crossing identities/ the emergence of new plural ethnicities*, Sebba & Wooton 1998, Rampton 1998). Η ανάλυση βασίζεται σε δεδομένα που συλλέχθηκαν κατά τη διάρκεια μιας εθνογραφικού τύπου κοινωνιογλωσσολογικής έρευνας η οποία βασίζεται στη συμμετοχική παρατήρηση, την ελεύθερη συνέντευξη, καθώς και την καταγραφή φυσικών συνομιλιών στο πλαίσιο κλειστών κοινοτικών δικτύων.

2. Ιστορικά στοιχεία

Οι Μουσουλμάνοι της Ρόδου εγκαταστάθηκαν στο νησί μετά την κατάκτηση του από τον Σουλεϊμάν στα 1522. Κατοίκησαν κυρίως στο Κάστρο, τη σημερινή Παλιά Πόλη, και σε περιοχές της υπαίθρου. Από το 1912 έως το 1943, όταν οι Ιταλοί κατέλαβαν τα Δωδεκάνησα, αναγνωρίστηκαν ως μια εκ των τριών θρησκευτικών κοινοτήτων με δικαίωμα εκλογής δικών τους συμβουλίων. Το 1943 οι Ιταλοί ηττήθηκαν από τους Γερμανούς τους οποίους διαδέχτηκαν οι Άγγλοι το 1945. Τα Δωδεκάνησα ενσωματώθηκαν στο Ελληνικό κράτος το 1947. Από το 1522 έως το 1912 συνεπώς, η Δωδεκάνησος αποτελούσε τμήμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και οι Τούρκοι, ή οι Οθωμανοί, όπως πολλοί Μουσουλμάνοι κάτοικοι των νησιών ακόμα και σήμερα αυτοπροσδιορίζονται, αποτελούσαν την κυρίαρχη ομάδα. Μετά την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου με την Ελλάδα, το 1947, οι Μουσουλμάνοι Ιταλοί υπήκοοι έγιναν αυτοδίκαια Έλληνες υπήκοοι. Αν και δεν αναγνωρίστηκαν ως μειονότητα με το σκεπτικό ότι τέτοια υποχρέωση δεν προέκυπτε από τη Συνθήκη της Λοζάννης, ίσχυσαν γι' αυτούς ειδικές ρυθμίσεις με βάση τις οποίες συνέχισαν τη λειτουργία τους 9 δημοτικά σχολεία, 6 στη Ρόδο και 3 στην Κω, καθώς και τα Βακουφικά συμβούλια.

Επίσης, λειτούργησαν νηπιαγωγεία. Οι δάσκαλοι που ήδη υπηρετούσαν σε αυτά τα σχολεία διορίστηκαν ως δημόσιοι υπάλληλοι του ελληνικού κράτους. Στην Ελληνική γλώσσα διδάσκονταν τα νέα ελληνικά, η ιστορία και η γεωγραφία ενώ η Τουρκική γλώσσα και τα υπόλοιπα μαθήματα διδάσκονταν στα τουρκικά. Το σύνολο των παιδιών της κοινότητας φοιτούσε σε αυτά τα σχολεία.

Το 1972 τα Μουσουλμανικά σχολεία έκλεισαν και η διδασκαλία της τουρκικής γλώσσας καταργήθηκε de facto (Tsitselikis & Mavromatis 2003:9). Έκτοτε, στα ίδια σχολικά συγκροτήματα εξακολούθησαν να φοιτούν μουσουλμάνοι μαθητές, οι οποίοι όμως πια παρακολουθούσαν το αναλυτικό πρόγραμμα των ελληνικών σχολείων με την εξαίρεση των θρησκευτικών στη θέση των οποίων κάθε Παρασκευή έφευγαν από το σχολείο μια ώρα ενωρίτερα προκειμένου να συμμετάσχουν στην προσευχή. Με τη σταδιακή μείωση του αριθμού των μαθητών που επέλεγαν να φοιτήσουν σε αυτά, τα σχολικά συγκροτήματα εγκαταλείφθηκαν. Σήμερα, οι περίπου 300 Μουσουλμάνοι μαθητές της Ρόδου (σε σύνολο περίπου 2500-3000 ατόμων που υπολογίζεται ότι αριθμεί η κοινότητα της Ρόδου) φοιτούν στα δημόσια σχολεία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης της περιοχής της κατοικίας τους.

Σε αυτό το πλαίσιο, η Τουρκική γλώσσα χρησιμοποιείται στην ιδιωτική σφαίρα κυρίως κατά την ενδοκοινοτική προφορική επικοινωνία. Παρατηρούνται σημαντικές διαφορές ως προς τη γνώση και τη χρήση της Ελληνικής και της Τουρκικής σε σχέση με την ηλικία, την καταγωγή, τον τόπο διαμονής (πόλη, ύπαιθρος) και την εμπλοκή σε διαφορετικά κοινωνικά δίκτυα. Στο πλαίσιο των πολιτικών και κοινωνικών αλλαγών που συζητήθηκαν, τα τελευταία 50 χρόνια σχεδόν το σύνολο των μελών της κοινότητας της Ρόδου μετακινήθηκε από τη σχεδόν μονογλωσσία στα Τουρκικά στη δίγλωσσία στα Τουρκικά και τα Ελληνικά. Οι μεγαλύτεροι σε ηλικία ομιλητές χρησιμοποιούν μια *pidgin* ποικιλία της Ελληνικής η οποία βασίζεται στο τοπικό ιδίωμα με σημαντικές παρεμβολές από τα Τουρκικά (Georgalidou, Spyropoulos, & Kaili 2004). Οι επόμενες γενιές χρησιμοποιούν μια ενδιάμεση ποικιλία των Ελληνικών με πολύ λιγότερες παρεμβολές, οι οποίες εν τέλει εξαφανίζονται στο λόγο των νεώτερων ομιλητών (ό.π.). Τα πεδία χρήσης των Τουρκικών, καθώς και η εναλλαγή των ποικιλιών που αποτελούν το γλωσσικό ρεπερτόριο των μελών της κοινότητας κατά τη διάρκεια δίγλωσσων συνομιλιών αποτελεί το αντικείμενο της συζήτησης που ακολουθεί. Με βάση την ανάλυση θα δείξουμε, α) ότι η γλωσσική επιλογή της εναλλαγής κωδίκων -code switching-, εκτός του ότι αποτελεί στρατηγική για την οργάνωση του λόγου, όπως άλλωστε κατά κόρον συμβαίνει στις δίγλωσσες γλωσσικές κοινότητες, αποτελεί επίσης συμπεριφορά που ενέχει κοινωνικό συμβολισμό, και β) ότι η διαφορετική χρήση αυτών των κωδίκων από μέλη της κοινότητας που ανήκουν σε διαφορετικές ηλικιακές και κοινωνικές ομάδες αντανακλά την κοινωνική κινητικότητα, η οποία οδήγησε σε πιο ανοιχτά κοινοτικά δίκτυα και στην καταγεγραμμένη μετακίνηση προς τη standard Ελληνική.

3. Η κοινωνιογλωσσολογική και πραγματολογική θεώρηση της εναλλαγής κωδίκων

Οι δίγλωσσες γλωσσικές κοινότητες αποτελούν σημαντικό πεδίο έρευνας για μια ποικιλία κοινωνιογλωσσολογικών προσεγγίσεων. Πέραν των ζητημάτων που αφορούν μακροκοινωνιογλωσσολογικές διαστάσεις των φαινομένων που εντοπίζονται σε καταστάσεις δίγλωσσίας, όπως οι στάσεις και τα στερεότυπα, η έρευνα ασχολείται με την κατανομή και τη χρήση των κωδίκων που χρησιμοποιούνται από τις δίγλωσσες κοινότητες, καθώς επίσης και με ζητήματα που αφορούν δομικές αλλαγές των γλωσσών που βρίσκονται σε επαφή. Σε ό,τι αφορά την κατανομή των γλωσσών σε σχέση με το επικοινωνιακό πλαίσιο, σημαντική υπήρξε η συμβολή του Fishman, ο οποίος διατύπωσε την υπόθεση των διαφορετικών πεδίων τα οποία περιορίζουν τη χρήση των γλωσσών σε μια δίγλωσση κοινότητα. Αυτή η υπόθεση βασίζεται στη διαπίστωση ότι κάθε γλώσσα έχει ένα κυρίαρχο πεδίο χρήσης με βάση το είδος

της δραστηριότητας στην οποία εμπλέκονται οι ομιλητές (Fishman 1972). Παρότι η υπόθεση των πεδίων χρήσης δεν επαρκεί για να εξηγήσει την πολυπλοκότητα των γλωσσικών επιλογών των δίγλωσσων ομιλητών, αποτέλεσε αφετηρία για τη συστηματική διερεύνηση των φαινομένων που καταγράφονται σε καταστάσεις διγλωσσίας. Μεγάλο μέρος αυτής της διερεύνησης συνδέεται με το φαινόμενο της εναλλαγής κωδίκων το οποίο, τουλάχιστον στο πλαίσιο της Κοινωνιογλωσσολογίας και της Ανάλυσης Λόγου, εξετάζεται για τη στενή σχέση του τόσο με ζητήματα ταυτότητας και δομής των κοινωνικών δικτύων¹ των δίγλωσσων ομιλητών (Gumperz 1982, Milroy & Li Wei 1995, Zentella 1997, Milroy 2002), όσο και με την οργάνωση της συνομιλίας (Auer 1998).

Η *εναλλαγή κωδίκων* αναφέρεται στη χρήση περισσότερων της μίας γλώσσας ή ποικιλίας, κατά τη διάρκεια ενός επικοινωνιακού επεισοδίου (Heller 1988:1). Ορίζεται δε, ως η συνεχής αντιπαράθεση σημειωτικών συστημάτων, έτσι ώστε οι αποδέκτες να είναι σε θέση να αναγνωρίσουν την αντιπαραθετικότητα ως τέτοια (Auer 1995:116), και συνεπώς, να χρησιμοποιήσουν την γλωσσική εναλλαγή ως στρατηγική οργάνωσης του λόγου κατά τη διάρκεια δίγλωσσων συνομιλιών. Το πλεονέκτημα μιας τέτοιας θεώρησης σε σχέση με την υπόθεση της κατανομής των γλωσσών με βάση τα πεδία χρήσης είναι η μη στατική θεώρηση της συμπεριφοράς των δίγλωσσων ομιλητών, ως απόρροια ενός δομημένου συστήματος δικαιωμάτων και υποχρεώσεων (Myers-Scotton 1988) που συνδέονται με την ιδιότητα του μέλους μιας δίγλωσσας κοινότητας. Αντίθετα, η προσέγγιση της εναλλαγής κωδίκων μέσα από την ανάλυση συνομιλιακών αλληλουχιών στο πλαίσιο μιας κοινωνιο-πραγματολογικής θεώρησης της συνομιλιακής οργάνωσης, συνεισφέρει στην θεώρηση αυτής της πρακτικής, ως στρατηγικής η οποία, αφενός συνδέεται με παραμέτρους συνομιλιακής οργάνωσης και αφετέρου, με δυναμικές διαδικασίες κατασκευής πολλαπλών και συχνά διασταυρούμενων εθνοτικών ταυτοτήτων (Blom & Gumperz 1972, Auer 1995, Sebba & Wootton 1998, Rampton 1998). Όσον αφορά το πρώτο, η εναλλαγή κωδίκων λειτουργεί ως δείκτης συγκεκριμενοποίησης (*contextualization cue*, Gumperz 1982, Auer 1995, 1998 a.o.), καθώς οι ομιλητές εναλλάσσουν τις γλώσσες τους ώστε να μαρκάρουν προτιμήσεις, αλλαγές στο θέμα της συζήτησης, να επιλέξουν συνομιλητή και να οργανώσουν την αφήγηση. Όσον αφορά το δεύτερο, η χρήση καθαυτή αυτής της στρατηγικής ενέχει συμβολική λειτουργία καθώς συνδέεται με ζητήματα διαχείρισης των διαθέσιμων γλωσσικών πόρων τόσο στο πλαίσιο της κοινότητας όσο και στο πλαίσιο εξατομικευμένων επιλογών (*the politics of language*, Heller 1988, 1995). Μέσα από αυτό το πρίσμα εξετάζονται τα στοιχεία που παρατίθενται στη συνέχεια.

4. Ομιλητές και δεδομένα

Η έρευνα αυτή αποτελεί προϊόν μιας εθνογραφικού τύπου κοινωνιογλωσσολογικής μελέτης, η οποία βρίσκεται σε εξέλιξη και βασίζεται στη συμμετοχική παρατήρηση, τη διεξαγωγή ελεύθερων συνεντεύξεων και την καταγραφή φυσικών συνομιλιών στο πλαίσιο της κοινότητας. Εξετάζονται δύο υποομάδες οι οποίες κατοικούν στην πόλη της Ρόδου και σε μια ημιαγροτική περιοχή μερικά χιλιόμετρα έξω από την πόλη. Η επιλογή της συλλογής των δεδομένων με βάση το εθνογραφικό μοντέλο κοινωνιογλωσσολογικών μελετών επιτρέπει τη ρεαλιστική καταγραφή αφενός της χρήσης των διαθέσιμων γλωσσικών πόρων και αφετέρου της δομής των κοινωνικών δικτύων που διαμορφώνονται στο πλαίσιο της κοινότητας (βλ. Gumperz 1982, Milroy & Wei 1995, Milroy 2002). Επιπλέον, επιτρέπει τη συγκριτική

¹ Ένα προσωπικό κοινωνικό δίκτυο αποτελεί το σύνολο των σχέσεων που το άτομο συγκροτεί με άλλα άτομα του στενού και του ευρύτερου κοινωνικού του περιγύρου. Τα άτομα συνήθως συμμετέχουν σε δύο τύπους δικτύων, τα *κλειστά δίκτυα* που περιλαμβάνουν τις στενές συγγενικές και φιλικές σχέσεις, κυρίως με μέλη της ίδιας κοινότητας, και τα *ανοικτά δίκτυα διεπίδρασης* που περιλαμβάνουν τις φιλικές και επαγγελματικές επαφές τους με τον ευρύτερο κοινωνικό χώρο (Milroy 2002).

θεώρηση των κοινωνικών δομών που καταγράφονται στο αστικό και στο ημιαγροτικό περιβάλλον και της αλληλεπίδρασης τους με τα γλωσσικά ρεπερτόρια των μελών της κοινότητας. Τα δεδομένα που αναλύονται στη συνέχεια προέρχονται από μαγνητοφωνήσεις που έγιναν με τη συνεργασία των συμμετετεχόντων, χωρίς την παρουσία των ερευνητών. Αποτελούν ως εκ τούτου, δείγματα της κατά το δυνατόν φυσικής συμπεριφοράς των δίγλωσσων ομιλητών στα ενδοκοινοτικά δίκτυα.

Επίσης, κατά τη διάρκεια συμμετοχικής παρατήρησης, την οποία διεξήγαγαν δύο από τους ερευνητές (και οι δύο Ρόδιοι στην καταγωγή, ο ένας μέλος της υπό μελέτη κοινότητας), καταγράφηκαν γλωσσικά δεδομένα, τα οποία επιτρέπουν την ανάλυση των ποικιλιών και των δομών γλωσσικής χρήσης από μέλη της κοινότητας που ανήκουν σε διαφορετικές ηλικιακές ομάδες, καθώς και την αντιπαράβολή τους με τη δομή των προσωπικών κοινωνικών δικτύων των ομιλητών. Η ανάλυση βασίζεται σε είκοσι ώρες μαγνητοφωνημένων συνομιλιών με και ανάμεσα σε: (α) 17 ομιλητές στην πόλη, οι οποίοι εντάσσονται σε τέσσερα μερικώς επικαλυπτόμενα δίκτυα συναλλαγών (*exchange networks*: Milroy & Wei 1995)· και (β) 19 ομιλητές στο ημιαγροτικό περιβάλλον, όλοι μέλη του ίδιου οικογενειακού δικτύου που κατοικεί στην ίδια γειτονιά. Οι ηλικίες των ομιλητών έχουν ως εξής:

- 13 ομιλητές γεννημένοι ανάμεσα στο 1930 και το 1954, οι οποίοι σήμερα αποτελούν τη γενιά 'των παππούδων' (6 στο ημιαγροτικό περιβάλλον, 7 στην πόλη)
- 15 ομιλητές γεννημένοι ανάμεσα στο 1955 και το 1972, οι οποίοι σήμερα αποτελούν τη γενιά 'των γονιών' (9 στο ημιαγροτικό περιβάλλον, 6 στην πόλη)
- 8 ομιλητές γεννημένοι ανάμεσα στο 1980 και το 1990 οι οποίοι είναι τα παιδιά και τα εγγόνια των προηγούμενων δύο ομάδων, και σήμερα αποτελούν τη γενιά 'των παιδιών' (4 στο ημιαγροτικό περιβάλλον, 4 στην πόλη)

Όπως προκύπτει από τα δεδομένα, η διαχείριση των διαθέσιμων γλωσσικών πόρων από τα μέλη της κοινότητας παρουσιάζει ποικιλία και συστηματικότητα η οποία επηρεάζεται και καθορίζεται κατά κύριο λόγο από την περίσταση της επικοινωνίας, το κοινωνικό δίκτυο την ηλικιακή ομάδα στην οποία ανήκουν οι ομιλητές, αλλά και τις ατομικές τους προτιμήσεις. Όπως είναι άλλωστε αναμενόμενο, η Ελληνική αποτελεί τον κυρίαρχο κώδικα στις περιστάσεις εξωκοινοτικής επικοινωνίας, δηλαδή σε επικοινωνιακά περιστατικά τα οποία λαμβάνουν χώρα σε δημόσιους, αλλά και ιδιωτικούς χώρους, με την παρουσία αμιγώς ελληνόφωνων συνομιλητών². Χρησιμοποιούνται όμως παράλληλα και κατά την ενδοκοινοτική επικοινωνία, κυρίως ανάμεσα στους ομιλητές των νεότερων ηλικιακών ομάδων και περισσότερο στα ενδοκοινοτικά δίκτυα της πόλης, γεγονός στο οποίο θα επανέλθουμε στη συνέχεια της συζήτησης³.

Η χρήση της τουρκικής εντάσσεται σε δύο ξεχωριστά πεδία. Πρώτον, εκείνο του ενδοκοινοτικού ιδιωτικού και δημόσιου χώρου και δεύτερον του αντίστοιχου εξωκοινοτικού. Με τη διάκριση ιδιωτικού και δημόσιου χώρου αναφερόμαστε σε πεδία γλωσσικής χρήσης τα οποία συνδέονται με τη δημόσια ζωή της κοινότητας, τόσο στο πλαίσιο επίσημων περιστάσεων αμιγώς ενδοκοινοτικών, όπως θρησκευτικές γιορτές και κοινωνικές εκδηλώσεις (δεξιώσεις, γάμοι κ.τ.λ.), όσο και στις εξωκοινοτικές συναλλαγές με κρατικούς φορείς, τη διοίκηση, την εκπαίδευση, την παροχή υπηρεσιών υγείας, τις επαγγελματικές δραστηριότητες κ.τ.λ..

² Αυτή η προτίμηση έχει και καθαρά πρακτικό χαρακτήρα εφόσον τα Τουρκικά δεν αποτελούν μέρος του γλωσσικού ρεπερτορίου της ευρύτερης ροδιακής κοινότητας, και κατά συνέπεια δεν είναι κατανοητά από ομιλητές που δεν είναι μέλη της τουρκόφωνης κοινότητας.

³ Επίσης, χρησιμοποιούνται σχεδόν αποκλειστικά ανάμεσα σε ομιλητές κρητικής καταγωγής οι οποίοι κατά την εγκατάστασή τους στο νησί στις αρχές του προηγούμενου αιώνα υπήρξαν αμιγώς ελληνόφωνοι, κατάσταση η οποία ισχύει σε μεγάλο βαθμό και σήμερα. Όμως, δεν μπορεί να γίνει λεπτομερέστερη αναφορά στη συγκεκριμένη υποομάδα καθότι απαιτούνται περισσότερα στοιχεία.

Με βάση τις παραπάνω διακρίσεις, οι ομιλητές της γενιάς των *παππούδων* (ηλικίας 60+), τόσο στη πόλη όσο και στις αγροτικές περιοχές, σε κάθε περίπτωση προτιμούν τη χρήση της τουρκικής όταν βρίσκονται στο ενδοκοινοτικό περιβάλλον είτε βρίσκονται στον ιδιωτικό ή τον δημόσιο χώρο, ενώ σε εξωκοινοτικό περιβάλλον (τόσο στο ιδιωτικό και το δημόσιο) η γλωσσική τους συμπεριφορά εξαρτάται και από το βαθμό γνώσης της Ελληνικής⁴. Οι ομιλητές της γενιάς των *γονέων* (ηλικίας 30+ - 50) στο ενδοκοινοτικό περιβάλλον σε ιδιωτικές και δημόσιες περιστάσεις χρησιμοποιούν τα τουρκικά περισσότερο όταν απευθύνονται σε ομιλητές της γενιάς των *παππούδων*. Επίσης, στο ενδοκοινοτικό ιδιωτικό περιβάλλον φαίνεται να προτιμούν τη χρήση των Τουρκικών όταν απευθύνονται στα παιδιά τους, κυρίως όταν αυτά βρίσκονται στην προσχολική ηλικία. Αυτή η επιλογή συνδέεται με την προσπάθεια να διασφαλίσουν την κατάκτησή τους, εφόσον τα παιδιά με την ένταξή τους στη δημόσια εκπαίδευση απομακρύνονται από το κλειστό οικογενειακό δίκτυο με συνέπεια να αυξάνεται η έκθεση τους στη κυρίαρχη Ελληνική, γεγονός που δρα καταλυτικά στη μετέπειτα γλωσσική τους συμπεριφορά. Με ομιλητές της δικής τους γενιάς, στο ενδοκοινοτικό ιδιωτικό περιβάλλον, η χρήση της τουρκικής εξαρτάται τόσο από τη σχέση των συνομιλητών όσο και από την ικανότητα τους στα τουρκικά και τη θεματογραφία της συζήτησης. Παρατηρείται, επίσης συστηματική εναλλαγή κωδίκων.

Στο ενδοκοινοτικό δημόσιο περιβάλλον, κατά τη διάρκεια κοινωνικών εκδηλώσεων και θρησκευτικών τελετών, η χρήση της τουρκικής είναι εκτενέστερη καθώς σε αυτή τη περίπτωση εμπλέκονται άμεσα θέματα ταυτότητας. Όσον αφορά στο εξωκοινοτικό δημόσιο περιβάλλον, στο οποίο, όπως προαναφέρθηκε, κυριαρχεί η χρήση της Ελληνικής, παρατηρείται μια διαφορά ανάμεσα στους κατοίκους της πόλης και σε αυτούς των αγροτικών περιοχών. Ενώ οι επαγγελματικές συναναστροφές αυτών που διαμένουν στην πόλη της Ρόδου καθιστούν σχεδόν αδύνατη τη χρήση της τουρκικής, αρκετοί από τους διαμένοντες στις αγροτικές περιοχές διατηρούν μικρές οικογενειακές επιχειρήσεις με συνέπεια να συναναστρέφονται περισσότερο με ομιλητές της κοινότητας, πράγμα που τους επιτρέπει να χρησιμοποιούν τα τουρκικά ακόμα και στις εξωκοινοτικές δημόσιες περιστάσεις επικοινωνίας.

Η γενιά των *παιδιών*, η οποία γενικότερα προτιμά τη χρήση της Ελληνικής, χρησιμοποιεί τα Τουρκικά σε πολύ νεαρή (προσχολική) ηλικία, όταν ακόμα οι δραστηριότητες των παιδιών περιορίζονται στο οικογενειακό περιβάλλον. Αργότερα δε, τα χρησιμοποιεί κυρίως όταν απευθύνεται στη γενιά των *παππούδων*, ή προς τους γονείς, όταν η προτιμητέα γλώσσα μέσα στο σπίτι είναι τα τουρκικά.

Όμως, παρά την σε γενικές γραμμές παρατηρούμενη κατανομή των γλωσσών της κοινότητας στα πεδία που προαναφέρθηκαν, η χρήση και η εναλλαγή των Ελληνικών και των Τουρκικών στο ενδοκοινοτικό ιδιωτικό πλαίσιο, όπως διαπιστώνεται από την ανάλυση φυσικών συνομιλιών, αποτελεί ένα αρκετά πιο πολύπλοκο ζήτημα. Η προσέγγιση του φαινομένου της εναλλαγής κωδίκων απαιτεί μια θεώρηση του γλωσσικού ρεπερτορίου της κοινότητας η οποία υπερβαίνει τη διάκριση των Ελληνικών και των Τουρκικών ως της γλώσσας των «άλλων» σε αντιδιαστολή με τη «δική μας». Παρότι τα Τουρκικά αποτελούν ισχυρό στοιχείο αυτοπροσδιορισμού της εθνοτικής ταυτότητας της κοινότητας και ταυτόχρονα δείκτη οριοθέτησης προς τον εξωκοινοτικό κόσμο, τα Ελληνικά επίσης αποτελούν γλωσσικό κεφάλαιο με υψηλό αξιακό δείκτη και συνεπώς χρησιμοποιούνται σε περιστάσεις ενδοκοινοτικής επικοινωνίας σε εναλλαγή με τα Τουρκικά. Επίσης, αποτελούν τον κώδικα με τον οποίο τα μέλη της κοινότητας κατασκευάζουν το «ανήκειν» στην ευρύτερη Ροδιακή κοινότητα της οποίας οι τουρκόφωνοι αποτελούν, ιστορικά και συγχρονικά, οργανικό κομμάτι. Τα στοιχεία αυτής της κατασκευής μέσα από παραδείγματα

⁴ Αν δεν γνωρίζουν αρκετά Ελληνικά συνήθως συνοδεύονται από νεότερους συγγενείς οι οποίοι λειτουργούν ως διερμηνείς.

που προέρχονται από ιδιωτικές περιστάσεις ενδοκοινοτικής επικοινωνίας εξετάζονται στη συνέχεια.

5. Δομές εναλλαγής κωδίκων (code-switching patterns)

Τα παραδείγματα που παρατίθενται παρακάτω είναι αποσπάσματα συνομιλιών ανάμεσα σε μέλη της κοινότητας που ανήκουν στην πρώτη, τη δεύτερη και τρίτη γενιά ομιλητών (παππούδες- γύρω στα 65, γονείς- 30 έως 45 & παιδιά- έως 20 ετών). Επιλέχθηκαν ως αντιπροσωπευτικά δείγματα δομών συνομιλιακής εναλλαγής κωδίκων που χρησιμοποιούν μέλη της κοινότητας που ανήκουν σε γενιές ομιλητών με γλωσσική ικανότητα και στις δύο γλώσσες της κοινότητας. Παρόλα αυτά, καθώς η έρευνα βρίσκεται σε εξέλιξη, οι στρατηγικές εναλλαγής κωδίκων που συζητούνται δεν περιλαμβάνουν παραδείγματα από συνομιλίες ανθρώπων που ανήκουν στην ίδια ηλικιακή ομάδα και μάλιστα ανάμεσα σε μέλη της γενιάς των «παιδιών». Επίσης, δεν σχολιάζονται σε σχέση με το φύλο των ομιλητών. Όλα τα παραδείγματα περιλαμβάνουν συνομιλίες ανάμεσα σε συζύγους (M/W: μητέρα/ σύζυγος - F/H: πατέρας/ σύζυγος) και γιους (S). Τέσσερις τύποι δομών εναλλαγής κωδίκων (Auer 1995) εντοπίζονται στα δεδομένα.

1^η Δομή

Από τον κώδικα A στον κώδικα B, ανάμεσα στα εκφωνήματα (παρ. 1, 2, 3) ή στο ίδιο εκφώνημα (παρ. 4): η εναλλαγή κώδικα ως δείκτης συγκειμενοποίησης (contextualization cue).

Παράδειγμα 1: Η αλλαγή προς τα Τουρκικά υποδεικνύει την αλλαγή θέματος στη σειρά 05

-
- 01 M ... Epiame ke ton ivrame ton hotza stin Kattavia
02 S Ke ti singenis ine?
03 M Ine poli kontini singenis
04 S <X> afto enoi
(5'')
- 05 M *Teke çökeleşinden. Şey, makarna çok güzel. Bi tat bak!*
06 S *Nasil?*
07 M *Teke çökeleşti.*
08 S *Ne demek teke çökeleşti?*
- 05 M *Τυρί από γάλα τράγου. Τα, τα μακαρόνια είναι πολύ νόστιμα. Δοκίμασέ τα!*
06 S *Ti?*
07 M *Τυρί από γάλα τράγου.*
08 S *Τι σημαίνει τυρί από γάλα τράγου?*
-

Παράδειγμα 2: Το μαρκάρισμα ή η επιλογή με βάση τις προτιμήσεις του συνομιλητή (marking addressee/accommodating addressee's preference) στις σειρές 02 & 04/ η «πολιτική της γλώσσας» (language politics), ο πατέρας απευθύνεται στο γιο στη γλώσσα που προτιμάει ο ίδιος στη σειρά 06

-
- 01 M ... Ke to palio to pire 1 Murvet
02 F Ke afto esvine? Afto ine pu esvine?
03 M Ne
04 F Afto a dume stin Turkia an to paro a to dixo//

05 S Afto ine to kalitero ap' ola. Afto ine to kalitero ap' ola. Posa hronia to ho? Mazi to pirame. Tria hronia?
→06 F *Bunu şeden aldıktı de me biz Mike'ten*

→06 F *Το αγοράσαμε από τον, πως τον λένε, από τον Μάικ*

Παράδειγμα 3: Το μαρκάρισμα μιας μη προτιμητέας λεκτικής πράξης, όπως στη σειρά 03 της απόρριψης του έμμεσου αιτήματος που διατυπώνεται στη σειρά 02

01 M Ti tha kanun afti?

02 S Ego pali leo na dume ligo ti ginete ston kozmo.

→03 M *Dur bakalım bu lahanayı ne açıyor böyle, içine ne dolduracak?*

→03 M *Περίμενε ένα λεπτό. Ας δούμε γιατί ανοίγει το λάχανο έτσι, με τι θα το γεμίσει?*

Παράδειγμα 4: Η οργάνωση του λόγου με αλλαγή κώδικα στο μέσο ή στο τέλος μιας συνεισφοράς, α) για το μαρκάρισμα της αλλαγής θέματος όπως στη σειρά 11, β) την παρεμβολή μιας εμβόλιμης ακολουθίας όπως στη σειρά 04, και γ) την οργάνωση της αφήγησης όπως στις σειρές 03 και 11

01 M Xeris pu to xero, xeris pu to xero? O Ali ihe genithi.

02 S E?

→03 M *Ki itane ligo etsi megalopos pio. Hani şöyle bir iki yaşında var mıdı, yok mu du, Hamide doğdu. Apo pu // ki elege i sihiremeni i mana tu, tu aftunu, tu Ali, Saimecik//*

→04 F *Ti thimame ti gineka*

05 M *Allah rahmetylesin. Tetia kali gineka, tetia kali gineka.*

06 F *Den prepi na se poli kali, fevgis*

07 M *Tetia kali gineka.*

08 F *Lipon ya na se ke si kali, vale liga makaronia*

09 M *[Tetia kali gineka.]*

10 F *[Etsi mia kuta]//*

→11 M *Ki elege pio, 'Anaa Ferahcim bene gelin doğdu, bene gelin doğdu gari. Hadi büyüünler de ben gare gelin alem, gelin alem Ferahcim' derdi rahmetlicik. Sonra acık geçti arası şey doğdu... Hakan doğdu ... sonra azcık geçti arası Selim doğdu. Sonra kadın Selim'i doğurdu, bi sene sonra mu ne kadar sonra kadın öldü. Tin afto, tis eliosan ta //*

12 F *A siga. Uria epathe*

13 M *Ta sikotia tis ke ta afta tis*

→03 M *...Ήταν ενός ή δύο χρονών όταν γεννήθηκε η Χαμιντέ... Καϊμένη Σαϊμέ!*

05 M *Θεός χωρέσει την...*

→11 M *..."Καλή μου Φεράχ, μια νύφη γεννήθηκε για μένα, μια νύφη γεννήθηκε για μένα. Ας τους να μεγαλώσουν και μετά θα την πάρω για νύφη μου καλή μου Φεράχ". Μετά από λίγο καιρό γεννήθηκε ο Χακάν και μετά απ' αυτόν γεννήθηκε ο Σελήμ. Τότε η γυναίκα γέννησε τον Σελήμ, περίπου ένα χρόνο μετά, η γυναίκα πέθανε...*

2^η Δομή

Από τον κώδικα Α στον κώδικα Β κατ' επανάληψη, έως ότου επιτευχθεί ομοφωνία ως προς τη γλώσσα επικοινωνίας. Αυτή η εναλλαγή συνδέεται με την προτιμώμενη από τον κάθε ομιλητή γλώσσα.

Παράδειγμα 5: Ο γιος, ο οποίος ανήκει στην νεότερη γενιά ομιλητών, εν τέλει επικρατεί στην διαπραγμάτευση για τη γλώσσα στην οποία θα συνεχιστεί η συνομιλία και ο πατέρας αλλάζει προς τα Ελληνικά στη σειρά 07

01 F *Orda sivrisinek mi var olan?*

02 S Ne

03 F *Git elinne vuruver.*

04 S Ooh. Fere mia pandofla

05 F *Gi, elinne vur da, git elini yıkiver. (7'')* *Hiç sillogodan, hiç geçmiyon mu?*

06 S An vrune kati, tha mu pun afti.

→07 F Perna ke si pes kalimera, de hanis tipota, afto mu ipe ke o Ali., 'na lei' lei 'kalimera, otan ke me vlepi' lei 'a mu pi, a rti konda mu' lei 'na sizitisume'.

08 S Pios to pe afto?

09 F Aftos, to pedaki 'Thelo' lei 'Etsi na anihti' lei

10 S Pu me xeri ma aftos?

01 F *Κουνούπι είναι αυτό εκεί πέρα?*

03 F *Πήγαινε και δώσ' του μια με το χέρι σου.*

05 F *Δωσ' του μια με το χέρι σου και μετά πήγαινε πλύνε τα (7''). Δεν περνάς ποτέ από τον σύλλογο?*

3^η Δομή

Εναλλαγή στην αρχή κάθε συνεισφοράς έτσι ώστε καμία γλώσσα να μην αναγνωρίζεται ως η βασική γλώσσα της συνομιλίας. Με αυτό τον τρόπο η επιλογή γλώσσας παραμένει ανοιχτή

Παράδειγμα 6: Σε αυτό το παράδειγμα η εναλλαγή των γλωσσών εξυπηρετεί καθαρά την οργάνωση της συνομιλίας. Η κατεύθυνση της εκάστοτε αλλαγής δεν δηλώνει προτίμηση προς την επιλεγόμενη γλώσσα, αλλά μέσω της αντιπαραβολής συγκειμενοποιεί αλλαγές θέματος, την εισαγωγή αφήγησης, δομές θέματος-σχολίου, επαναλήψεις για έμφαση, την απόρριψη, καθώς και διαφορετικά είδη σημασιολογικών αντιθέσεων.

01 S Ti ekane aftos? Elia evale mesa.

02 M *Şe ezmesi kodu galiba Dur bakalım ne kodu. (5'')* Pu les ke acık geçti arası kadının, kadıncık ölüverdi genç başınla. Pos lipithikame tote. Çocukları ufak ufak bıraktı. Mikra mikra ta fise orfana ta pedakia i gineka. Çocukların şeyini görmedi ... mürvetini kadıncık.. Lipithika para poli gi'afti ti gineka yiati itan poli kali gineka. Sonra adam kaldı; Bedri. İtane ki' i siheromeni i mana tis, i yiayia tus. Anneanneleri çocukların. O kadın büyüttü o çocukları, me ton patera mazi. Kalos kakos E sonra kadıncık yaşlıdı da, zaten daha çok yaşlandı sonra bu Selim'i artık, yengeleri mi oluyodu? Yengeleri oluyodu evlatlık aldı, Selma 'anım.

03 F İne, afti ine tis miteras tus adelfi ine.

04 M En ine adelfi tharo

05 F Ne, e?

06 M *Ben unutuyom.* Alla, den ine adelfi. İ xadelfi tis ine *ya yengesi, ya bişe dur bakem sorem ben bi kimseye de öğrenem onu.*

07 F Ya na ne *yengesi* prepi na ne tu pa //

08 M Ego a rotiso a matho yiati en thimume. Telos pandon.

01 S Ti ekane aftos? Elia evale mesa.

02 M *Φαίνεται να χρησιμοποίησε κάποιο πατέ. Για να δούμε με τι το γέμισε. (5'')* Pu les ke μετά από λίγο, εκείνη η φτωχή γυναίκα πέθανε τόσο νέα. Pos lipithikame tote. *Μικρά μικρά τα άφησε τα παιδιά της.* Mikra mikra ta fise orfana ta pedakia i gineka. *Τους γάμους των παιδιών της δεν πρόλαβε να τους δει, η καημένη η γυναίκα.* Lipithika para poli gi'afti ti gineka yiati itan poli kali gineka. *Μετά έμεινε μόνος του ο άντρας, ο Μπερτί. Ίτανε κι' i siheromeni i mana tis, i yiayia tus. Η γιαγιά των παιδιών. Αυτή η γυναίκα τα μεγάλωσε, me ton patera mazi. Kalos kakos. Και μετά, αυτή ήταν ήδη μεγάλη γυναίκα, γέρασε κι άλλο, τότε αυτόν τον Σελήμ, αυτή δεν ήταν η κουνιάδα της? Ναι, αυτή ήταν, αυτή τον υιοθέτησε, τον Σελήμ.*

03 F Ίνε, afti ine tis miteras tus adelfi ine.

04 M En ine adelfi tharo

05 F Ne, e?

06 M *Ξεχνάω.* Alla, den ine adelfi. İ xadelfi tis ine *ή κουνιάδα του ή κάτι. Θα ρωτήσω και θα μάθω.*

07 F Ya na ne *κουνιάδα* prepi na ne tu pa //

08 M Ego a rotiso a matho yiati en thimume. Telos pandon.

4^η Δομή

Στιγμιαίες εναλλαγές μέσα στην πρόταση, μεταφορές- transfers, οι οποίες δεν αλλάζουν την κυρίαρχη για τη συγκεκριμένη συνομιλία γλώσσα.

Παράδειγμα 7

→01 H En leo pote// (3'') Ego boro na po sti mana mu// ego ime, ki ohi mono sti mana mu ke s'olo ton kozmo, ime *açik*, pos to lene? Variomuna// ego ime// den prokita a kripso tipota.

02 W Ne alla omos ke stis dikeologies ise protos.

03 H Den iparhi anthropos pu na min dikeologite.

04 W A pa pa pa pa! İse protos omos esi, esi ise protos.

05 H Ne esi piso pais.

Παράδειγμα 8

01 S Siga min ine peninda

→02 M Peninta bori na ine o Abdul! Ohi aftos den ine peninda. *Dur bakalım, dur.* İ Hafise ine gennimeni exinda-pende.

03 S Exinda-tessera.

Παράδειγμα 9

01 H *Teyzesi*

→02 W *Olabilir ama, ben şe yapmıyom, hatırlamıyom. Öyle unuttum gari onları. Pu les, sonra o Bedri o çocukları büyüüttü.*

01 H H *θεία της.*

→02 W *Μπορεί να ήταν αλλά δεν ξέρω, δεν θυμάμαι. Κάπως τα έχω ξεχάσει όλα αυτά. Pu les, μετά ο Μπερντή μεγάλωσε εκείνα τα παιδιά.*

6. Συμπέρασμα

Η γλωσσική μετακίνηση της δίγλωσσης μειονοτικής κοινότητας των Μουσουλμάνων της Ρόδου προς τη χρήση standard ποικιλιών της Ελληνικής μέχρι και την τρίτη γενιά ομιλητών είναι το άμεσο αποτέλεσμα μιας σειράς παραμέτρων, και συγκεκριμένα των πολιτικών και κοινωνικο-οικονομικών αλλαγών οι οποίες οδήγησαν στην αλλαγή της δομής των δικτύων της κοινότητας.

Κατ' αρχάς, η μετά το '47 μετάβαση στο νέο πολιτικό καθεστώς της ενσωμάτωσης με το ελληνικό κράτος κατέστησε την ελληνόφωνη πλειοψηφία των κατοίκων του νησιού την κυρίαρχη πολιτικά κοινότητα. Ως αποτέλεσμα, η αποκλειστική χρήση της Ελληνικής γλώσσας στη διοίκηση και τη δημόσια ζωή εδραίωσε τον κυρίαρχο ρόλο της στην τοπική κοινωνία. Κατά δεύτερον, οι αλλαγές στην τοπική οικονομία και η ανάπτυξη της τουριστικής βιομηχανίας οδήγησαν στη μετακίνηση ενός μεγάλου μέρους του αγροτικού πληθυσμού στην επιχειρηματική δραστηριότητα της παροχής υπηρεσιών. Αυτή η μετακίνηση ενίσχυσε τους δεσμούς αλληλεξάρτησης με την ελληνόφωνη πλειονότητα και συνεπώς τη μετακίνηση προς standard ποικιλίες της Ελληνικής. Επέτρεψε, δηλαδή, τη δημιουργία μεικτών δικτύων διεπίδρασης, σημαντικών για την οικονομική επιβίωση της κοινότητας. Επιπλέον, η κατάργηση της διδασκαλίας της Τουρκικής και η εγκατάλειψη των κοινοτικών σχολικών συγκροτημάτων ενίσχυσε την επαφή με την κυρίαρχα ελληνόφωνη τοπική κοινωνία, μέσω της δημιουργίας μικτών φιλικών δικτύων με ισχυρούς δεσμούς ανάμεσα στα μέλη τους, και συνεπώς την κατάκτηση της Ελληνικής γλώσσας. Σε αυτή την κατεύθυνση λειτούργησε και η παρακολούθηση του μονόγλωσσου προγράμματος διδασκαλίας του δημόσιου σχολείου.

Ως αποτέλεσμα των συνιστωσών που συζητήθηκαν, η κοινότητα των Μουσουλμάνων της Ρόδου μετακινήθηκε γλωσσικά προς standard ποικιλίες της Ελληνικής, όπως άλλωστε κατά κανόνα συμβαίνει στις δίγλωσσες μειονοτικές κοινότητες ανά τον κόσμο, συνήθως μέχρι την τρίτη γενιά ομιλητών (με αφετηρία το '47, "the three generation pattern"). Παράλληλα, η αποκλειστική χρήση της Τουρκικής στον ενδοκοινοτικό λόγο παρουσιάζει σημαντικές διαφοροποιήσεις, κυρίως σε σχέση με το δίκτυο και την ηλικιακή ομάδα στην οποία ανήκουν οι ομιλητές. Παρατηρείται δηλαδή, εναλλαγή κωδίκων, δηλαδή, η παράλληλη χρήση και των δύο γλωσσών κατά τη διάρκεια του ίδιου επικοινωνιακού επεισοδίου. Η χρήση αυτής της στρατηγικής συμβάλλει στην οργάνωση του λόγου μέσω της «συνεχούς αντιπαραβολής σημειωτικών συστημάτων» (Auer 1995). Η συστηματική χρήση και των τεσσάρων δομών που περιγράψαμε παρατηρείται στα ενδοκοινοτικά δίκτυα της πόλης, καθώς και στη γενιά των γονιών στο δίκτυο της ημιαγροτικής περιοχής. Η γενιά των παππούδων στο ίδιο δίκτυο κυρίως χρησιμοποιεί την τέταρτη δομή, δηλαδή, στιγμιαίες εναλλαγές μέσα στην πρόταση, οι οποίες δεν αλλάζουν την κυρίαρχη για τη συγκεκριμένη συνομιλία γλώσσα. Η γλώσσα που φαίνεται να προτιμάται από τα παιδιά, όπως άλλωστε φαίνεται στα παραδείγματα είναι η ελληνική, γεγονός που συνάδει με την παρατηρούμενη μεταβολή της δομής των κοινοτικών δικτύων της οποίας ο αντίκτυπος είναι εντονότερος στη νεότερη γενιά των ομιλητών. Όμως, απαιτείται περαιτέρω έρευνα για τον καθορισμό των δομών εναλλαγής κωδίκων που χρησιμοποιούνται από αυτή την ομάδα.

Κοιτάζοντας συνολικά την εικόνα που προκύπτει από τις δίγλωσσες συνομιλίες που εξετάζονται σε αυτή τη μελέτη όμως, γίνεται προφανές ότι η εναλλαγή στη χρήση των διαθέσιμων γλωσσικών κωδίκων της εν λόγω κοινότητας δεν συνδέεται μόνο με την οργάνωση του λόγου. Παράλληλα, αποτελεί συμπεριφορά η οποία ενέχει κοινωνικό συμβολισμό, εφόσον συνεισφέρει στην κατασκευή πολλαπλών και συχνά διασταυρούμενων ταυτοτήτων και την ανάδειξη νέων πολυδιάστατων εθνοτήτων (Rampton 1998).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Auer, P. 1998. "Introduction: *Bilingual Conversation* revisited". In P. Auer (ed) *Code-switching in Conversation: Language, Interaction and Identity*. London: Routledge, 1-24.
- Fought, C. (2002). "Ethnicity". In J.K. Chambers, P. Trudgill & N. Schilling-Estes (eds.), *The Handbook of Social Variation and Change*, Oxford, Blackwell, 444-472.
- Georgalidou, M., Spyropoulos, V., & Kaili, H. 2004. "Language shift in the bilingual in Greek and Turkish Muslim community of Rhodes". Paper presented in the 15 Sociolinguistic Symposium, 1-4 April, Newcastle, England.
- Georgalidou, M., Kaili, H., & Celtek, A. 2005. "Language choice and code-alternation patterns in the bilingual in Greek and Turkish Muslim community of Rhodes". Paper presented in the 5th International Symposium on Bilingualism, Barcelona, 19-23 March 2005
- Giles, H. (1979). "Ethnicity markers in speech". In K. Scherer & H. Giles (eds.), *Social Markers in Speech*, Cambridge, CUP, 251-289.
- Heller, M. 1995. "Code-switching and the politics of language". In L. Milroy & P. Muysken (eds), *One speaker, Two Languages*. Cambridge, CUP, 158-174.
- Milroy, L. & Li Wei (1995). A social network approach to code-switching. In L. Milroy & P. Muysken (eds), *One speaker, Two Languages*. Cambridge, CUP, 136-157.
- Milroy, L. (2002). "Social Networks". In J.K. Chambers, P. Trudgill & N. Schilling-Estes (eds), *The Handbook of Social Variation and Change*, Oxford, Blackwell, 549-572.
- Rampton, B. 1998. "Language crossing and the redefinition of reality". In P. Auer (ed) *Code-switching in Conversation: Language, Interaction and Identity*. London: Routledge, 290-320.
- Sebba, M. & Wooton, T. 1998. "We, they and identity: Sequential analysis versus identity-related explanation in code-switching". In P. Auer (ed) *Code-switching in Conversation: Language, Interaction and Identity*. London: Routledge, 262-289.
- Tsitselikis K. & Mavrommatis G. (2003). *Turkish: The Turkish Language in Education in Greece*. Mercator-Education: European network for Regional or Minority Languages and Education.
- Winford, D. (2003). *An Introduction to Contact Linguistics*. Oxford: Blackwell.
- Zentella, A.C. (1997). *Growing up Bilingual*. Oxford: Blackwell.